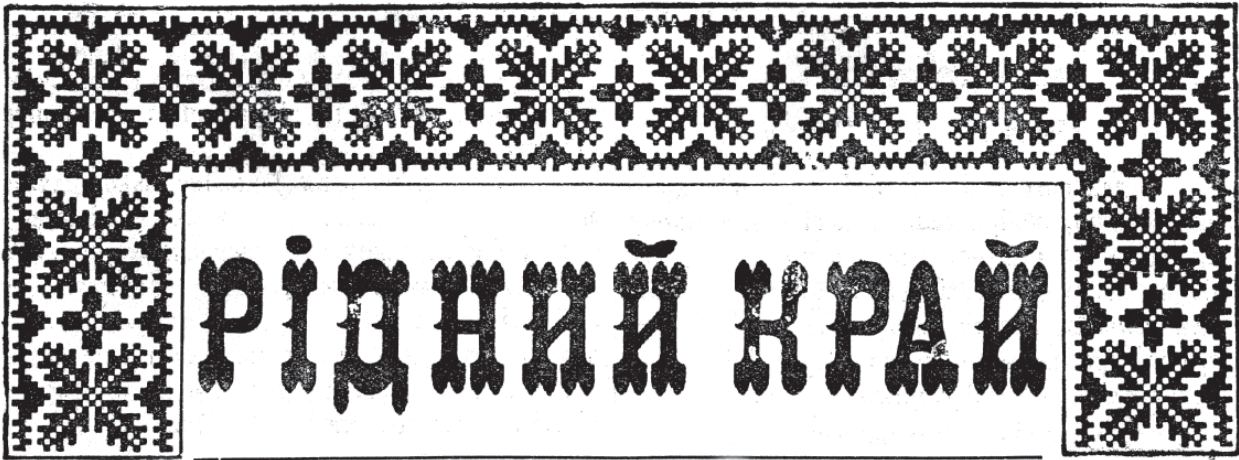

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До рочнику 1909-го).

Ніна Степаненко

«ПАНОТЕЦЬ КОБЗАРСЬКИЙ» ОПАНАС СЛАСТЬОН ПРО ІСТОРІЮ І ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДУМ

...Сластьон... вийшов... ніби із Запорізької Січі. І не тільки своїм зовнішнім виглядом він нагадував запорожця, а й закоханістю в козацьку старовину.

Петро Панч

Із часописом «Рідний Край», який упродовж 1905–1916 рр. сміливо й правдиво висвітлював тодішнє політичне, економічне, літературне, наукове життя, тісно пов'язана живописна й мистецтвознавча діяльність Опанаса Георгійовича Сластьона (Сластіона). Він надрукував у тижневикові ґрунтовну розвідку про Тараса Шевченка як маляра [1906. – Число 8], який «перший своїми <...> творами» показав, що Україна мала свою історію, що сюжет її варти(й) того, щоб на <...> (ньому. – Н. С.) зупинитись художникам», що «його історичні картини – се був перший ступінь у своєму напрямі, а перший ступінь у такій поважній справі – завжди новий ступінь і надзвичайно по своїх наслідках важ-

лиий <...> Шевченко й тут одчинив кріпко забиті ворота нашого національного шляху, і через них ми побачили, що той шлях хоч і не протоптаний, але широкий і пожиточний»¹ (див. [3, с. 102]).

Велику наукову й мистецьку цінність має ще одна публікація Сластьона, зміст якої виразно передає заголовок – «Мелодії українських дум і їх записування» [1908. – Число 35–38, 41–46]. Уважне ознайомлення з цим дослідженням дає ключ до розуміння духовного подвигу живописця, графіка, архітектора, мистецтвознавця, етнографа, педагога, громадського діяча в поданій у «Рідному Краї» інтерпретації Олени

¹ Тут і далі в цитатах зберігаємо правопис першоджерела.

Пчілки: «Опанас Сластьон належить до того дуже невеликого, але тим більше достойного поваги, числа митців наших, що з самого початку свої праці на полі мистецтва виступають як артисти українські і через увесь час свої праці зостаються такими» [2, с. 5].

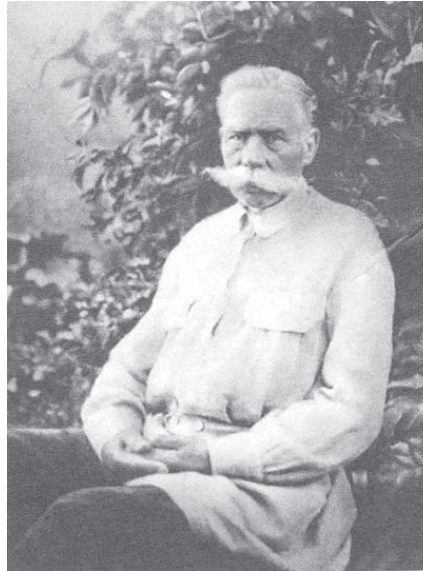
Робота «Мелодії українських дум і їх записування» специфічна щодо форми. Вона органічно єднає власне наукову інформацію з цікавими ліричними відступами, що безпосередньо віддзеркалено на засобах мовної організації її. Виклад простий, охудожнений, подеколи наближений до рівня розмовності. Зміст же праці глибинний. Саму проблему – «записування слова й голосу» [там само] дум – представлено в синхронно-діахронному форматі, що також посилює її значущість та актуальність. Дослідження не втратило інтересу й дотепер, воно зацікавлює не лише фахівців, а всіх, хто розуміється на мистецтві, хто прагне утверджувати дух української культури, української народної творчості й такого важливого її складника, як народні думи.

Опанас Сластьон чітко мотивує появу своєї розмови про велич українських дум і обов'язкове збереження їх через записування. Улітку 1908 року він одержав листа від невідомої людини, у якому йшлося про те, що інший невідомий добродій готовий офірувати потрібну суму «на діло збереження для нащадків *музики кобзарських дум*» [Число 35. – С. 4]. У статті подано уривок з цього послання: «Справа ділиться на дві частини, коли не можна буде досягти обох, то треба досягти хоч одної з них. Одна частина – се дати грошову поміч якійсь добре тямущій людині, щоб вона могла на ту поміч або влаштувати подоріж до кобзарів для записування їх пісень, або взагалі віддатися на якійсь час ділу записування сеї музики, зовсім покинувши на той час всяку іншу платну роботу. Друга частина справи така: дати поміч комусь такому, хто-б сам навчився грати й співати, до стоту так, як кобза, і щоб музыка дум збереглася не тільки в мертвих нотних знаках, але в живій своїй суті; щоб зберігся самий спосіб співання і всі найдрібніші відтінки виконання.

<...> Та людина, що взялась-би за се діло, мусить бути на стільки освічена, щоб не вва-

жала себе в праві хоч би на йоту відступати від оригінала; повинна тямити, що вона може бути тільки добросовісним учеником кобзаря, а не композитором, чи, – борони боже, – учителем кобзарів.

<...> Зазначені тут дві частини справи – на-вряд чи можуть бути досягнуті одним чоловіком, бо списати мелодії на ноти – діло величезної трудности, його може виконати тільки дуже й дуже здібний і досвідчений музикант. Я, наприклад, – писав далі автор листа, – сам маю музичну освіту і, маючи у себе велику збіранію українських пісень, можу їх записувати дуже легко й швидко; але се відноситься до типу всіх інших пісень, окрім історичних дум, тоб то відноситься до пісень з куплетною формою і кристалізованим ритмом; що-ж до мелодій дум, то їх я ніяк не можу записати, – не можу подолати всіх капризів ритму, не можу перевести на ноти вільної рецитатії і невловимих фігур. Як що найдеться такий музикант, що здолає записати на ноти мелодії дум, то навряд чи він матиме разом з тим і голос, щоб навчитися гаразд співати

Опанас Сластьон (1855–1933),
кобзар, художник

думи, – чогось ці два музикальні таланти, теоретичний і співочий, ніколи не єднаються в одній особі. А навчитися співати кобзарських дум зможемо і яка небудь зовсім проста людина з добрим слухом і голосом, аби добре затила, що мусить до стоту переймати спів, і занялась-би пильно сим ділом скільки місяців.

<...> Отож дуже прошу Вас написати мені, чи маєте Ви на прикметі такого чоловіка, щоб міг взяти на себе одну або другу частину сього діла. Коли-ж не маєте, то напишіть, будь ласка, чи переймав хто на фонограф кобзарські мелодії, і де той фонограф з вальками тепер лежить?

<...> Дуже прошу поділитися зо мною взагалі всякими Вашими думками про те, як би се святе діло організувати» [там само].

У листі наголошено й на тому, що за справу збереження «кобзарських мелодій» має взятися досвідчена людина, яка вболіває за долю безцінного дарунку пращурів. «Невідомий добродій» прагне привернути увагу високих інстанцій – «Музыкально-этнографической комиссии при Московском товаристве любителей естествознания, географии и антропологии», «Етнографічної комісії Наукового Товариства імені

Шевченка» у Львові, він володіє інформацією про те, що мелодії кобзарні нібито записував у Миргородському повіті М. В. Лисенко, але не видав їх, що «списав їх з фонографу, більш 1.500» С. П. Людкевич [Там само. – С. 4–5].

Високу оцінку авторові епістоли, про яку йдеться, дав Сластион. Він називав невідомого добродія «спасенною душею», котра вийшла за береги платонічного бажання зберегти наші народні музичні багатства. Опанас Георгійович, попри неймовірну зайнятість, зголосився поділитися своїми роздумами про кобзарське мистецтво, допомогти записувати їх, навіть запропонував для цього фонографи, що в нього «переховуються». І це не випадково: тема кобзарства хвилювала художника здавна, вона знайшла своє безпосереднє віддзеркалення в його мистецькій спадщині. Опанас Сластион, зауважує Ольга Денисенко, «писав понад півстоліття» портрети кобзарів. Ці роботи є «різними за образно-стилістичною манерою викладення, викликаною як еволюцією творчості майстра, так і масовими соціальними обставинами життя в Україні» (див. [1]). Його пензлю належать портрети кобзарів Петра Неховайзуба (1875), Дмитра Спорика (1876), хлопця-кобзаря Петра, учня Івана Кравченка-Крюковського (1876), Се-

мена Зозулі (1876), Трихона Магадина (1876), Петра Сіроштана (1887), Остапа Колного (1901), Миколи Дубини (1901), Опанаса Савченка (1902), Михайла Кравченка (1902), Самійла Ялиного (1903) та ін.

Опанас Сластион услід за польським ученим Ф. Равітом твердить, що «тільки думи вповні виявляють дух і увесь духовний склад українського народу», що вони «дійсний, живий голос нашої історії» [Число 35. – С. 5]. Він наголошує, що з-поміж них переважають ті, які вповідають про криваві події, про страшну боротьбу за пригноблені людські права, про зневажання віри, потурання демократичних ідеалів країни, «розшарпаної хижаками-чужинцями» [Число 36. – С. 6]. Ті ж думи, у яких «мов ясний промінь серед темряви, проривався бадьорий, героїчний або веселий поклик чи згадка про вчинок героя народнього», – явище рідкісне [Там само].

На глибоке переконання Сластиона, записування дум – це першочергове завдання: «Записати хоч бий якісь окремі кроки нашої історії, записати мелодії, що в їх відбилися тодішні почування суму й радощів, віри й зневір'я, болів і невимовних страждань нашого народу».

«...Повинні ми, – це ще одна його настанова, – з найбільшою пильністю збирати ті останки, що в значному числі ще задержались по-декуди на Україні. Не тільки всі духовні твори, що їх викладав народ, але й невеличка частина їх – се ж найцінніший дар Божий!» [Там само].

Переконливо доведено й те, що недбале ставлення до минувшини характерне не лише для українців. Наші сусіди росіяни гідніше опанували цю царину завдяки іноземцям. Вони мають дякувати, скільки й існуватимуть, ученому-англійцеві, «бакалаврові оксфордського університету» Річардові Джемсу, який ще на початку XVII століття (1619) під час відвідин Росії записував «старі былини». Так само низько росіяни повинні схилитися й перед Прок. Демидовим, який дав наказ у 60-х роках XVIII століття записувати «св'ятого голосу сибирських людей» історичні билини та пісні, відомі під назвою «Збірник Кірші Данілова». «Не дурно-ж де-які учені, – наголошує Сластьон, відкриття сього збірника, по його історичній вазі, прирівнюють до відкриття невмирущого «Слова о полку Ігоревім», сієї першої нашої думи» [Там само].

Зауважено в праці й те, що українцям буде важко вивчати минуле, бо воно в багатьох своїх проявах померло разом із відходом у небуття дум. На потвердження сказаного наведемо такі важливі факти: польський історик Сарніцький 1508 року захоплено розповідав про тепер нікому не відомі українські думи, у яких ішлося про смерть двох хоробрих братів Струсів, яких оточили й порубали волохи; ніхто не може підтвердити існування думи про Тимоша Хмельницького, яку співала його наречена. Опанас Сластьон підкріплює свої роздуми покликанням на Івана Котляревського й Пантелеймона Куліша. Він пригадає слова автора безсмертної «Енеїди», сказані відомому етнографові Ізмаїлу Срезневському: «...а сукровища все більше пропадають і скоро ні над чим буде й трудитись: *бувало десятками, сотнями чуємо старовинні пісні та думи*, а тепер раз у год приходиться почути одну» [Там само]. Зі щойно процитованими перегакуються міркування Пантелеймона Куліша, висловлені «більше піввіку назад»: «Мені не раз приходилось чувати від старих людей, що в старовину, на якому небуть святі або іншому зборищі, з'являлись мандруючі сліпці, які скільки годин, а іноді й цілий день, співали то про одного гетьмана, то про другого, згадуючи давні війни й події. На жаль, слухачі не знали ціни тим з'явищам, або ще були у дитських літах і тільки вже пізніше, маючи гадки про народну поезію, догадувались, що перед ними проходило» [Там само].

Українцям залишається тільки пошкодувати, це ще один висновок Опанаса Георгійовича, що не мали своїм гостем ні Річарда Джемса, який би записав наші думи «ще за часів, коли Богдан Хмельницький молодим хлопцем учився у Києво-Братській школі» [Число 35. – С. 6], ні Демидова, який би зібрав до купи це наше багатство в часи його буйного розквіту.

Сластьон картає себе і своїх попередників, що «опізнались <...> як раз на 200 років і почали записувати думи, як вони вже зникали» [Число 35. – С. 5]. Він наводить досить цікавий і промовистий факт: ні в кантах, ні в рукописних співанниках, що дійшли до нас, немає дум. Не знайдемо їх і в найдавнішому збірнику 1709 року, що зберігається в музеї прози Іезебера, і збірнику-співаннику 1718 року, який видав у записах Наукового Товариства імені Шевченка проф. С. Грушевський. Водночас Опанас Георгійович і гордиться нашими здобутками. До них віднесено вихід у світ збірників українських історичних пісень Цертелєва (1819), Максимовича (1827, 1834, 1849), Срезневського (1833–1838), Лукашевича (1836), Метлинського (1854), Костомарова, Куліша, Антоновича, Драгоманова й інших.

Та й у цьому поступові є свої слабкості, а як точніше, то «жалі-звістки, іноді подавані навіть значними нашими етнографами: – що то, мовляв, уже більше нічого записувати, бо все перевелось і т. п.» [Число 36. – С. 6]. Як не дивно, про кінець кобзарства говорили І. Котляревський, М. Цертелєв, А. Метлинський, П. Чубинський, О. Русов. Це, справедливо зауважує Сластьон, наробило великого лиха. Та не варто впадати у відчай, бо життя потвердило зовсім інше: на зміну Остапові Вересаю прийшли наступники, отже, кобзарство не перевелось, з'явилися нові варіанти дум або навіть зовсім нові думи.

У статті «Мелодії українських дум і їх записування» Опанас Сластьон досить удокладнено аналізує стан сучасного йому кобзарства. З прикрістю він констатує той факт, що записуванням нових дум займалися не фахівці, а нова українська інтелігенція, що придивлялася до свого народу й прагнула зафіксувати його творчі набутки. З-поміж тих, хто залишив цінні записи, – П. Мартинович, В. Горленко, В. Лесевич, А. Падалка, В. Доманицький Г. Хоткевич і сам О. Сластьон. До їхнього наповненого мистецькою любов'ю голосу прислухалася наука. Учені почали влаштовувати археологічні з'їзди на Україні, куди запрошували кобзарів, видавали докладні «програми для собиранія сведеній об кобзаряхъ и лирникахъ» [Число 36. – С. 7].

Гарний приклад подав «предварительный комитет» XII-го Археологічного з'їзду в Харкові (1902), заявивши про таке: «Не подлежать сомнѣнію, что в регионе лѣвобережной Малороссіи, въ особенности среди крестьян Харьковской губернии, находится еще значительное число кобзарей» [Там само]. У цьому дійстві взяли участь шість кобзарів, «а між ними й дуже видатні».

Із Харкова події перенеслися до Катеринослава. Катеринославська губернська земська управа звернулася до Сластьона, щоб прислав на дійство відомих кобзарів із Полтавщини. Чернігівський археологічний з'їзд також намагався продовжити почин харків'ян і катеринославців.

«Значить, станемо на тому, – з радістю повідомляє шанувальник і знавець кобзарської справи Опанас Сластьон, – що кобзарі ще не зовсім перевелись, що значна частина їх ще існує і що треба як найпильніше зібрати дорогоцінні матеріали історичного й громадського змісту, бо вони зникають на наших очах. Не забуваймо, що відродження національної самосвідомості звичайно починалось з збирання й видавання збірників народної творчості, а відродження славян, що відбулось нещодавно, або подекуди лише починає відбуватись, ішло і буде йти іменом сим шляхом. Пізнати свою минулість і свою сучасність, хочби з одного боку, – як у давньому разі з боку духовної творчості свого народу, – хиба ж се не значить пізнати себе? І чи можна ж подібну справу узивати національним романтизмом, як се приходиться іноді чути, в слові чі в писанню, від своїх же землячків? Кажучи про «дорогоцінні матеріали», я розумію у данному

разі переважно музичні мелодії наших історичних дум і пісень, бо про них же й річ. Гаятись з сією справою зовсім не можна, треба хапатись, бо справді на очах зникають не тільки історичні пісні, а й поважні побутові, та обрядові. Заразом з ними зникають і самі співці-кобзарі й лірники, або переводяться на казна що: – пішли вже якісь концертні кобзарі, що під танець виспівують вивчені з книжок думи, а учені професори поясняють, що на те такий темп держить новомодний кобзарь, щоб підкреслити, як швидко, хапаючись, утікають три брати з города Озова! І сміх і горе... Прийде час, коли про кобзарів будуть згадувати як про щось дуже давнє, минуле, – і тоді-то важким докором ворушитимуть нащадки кістки наші...

Скажуть, що ми й бачили, й знали кобзарів, і чули наше минуле у їхніх думках, – і нічого не зробили, щоб зберегти те духовне добро народнє...» [Число 36. – С. 7–8].

Кобзарське мистецтво вдалося зберегти. І велика заслуга в цьому Опанаса Сластьона.

Література

1. Портрети українських кобзарів Опанаса Сластьона: 12 листівок і коментар Ольги Дениско. – Вип. 1 : Графіка 1875–1903 рр.
2. Пчілка О. Непевна путь Миргородської школи / Олена Пчілка // Рідний Край : часопись політична, економічна, літературно-наукова. – 1909. – Число 24. – С. 5–6.
3. Степаненко Н. Тарас Шевченко як поет, «славний борець за правду і волю», національний пророк на сторінках часопису «Рідний край» (1906–1912 рр.) / Ніна Степаненко // Рідний край : науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – 2007. – № 1 (16). – С. 93–103.

